

дратівливості, образи та почуття провини. А також значно зменшився індекс ворожнечі.

Рівні особистісної та ситуативної тривожності також високі у представників всіх трьох груп. Домінує високий рівень особистісної тривоги. Як показник позитивних змін, що свідчить про успішність одужання, ми розглядали наявність помірної тривожності. У представників групи самопомогі цей показник (31%), в чотири рази більший ніж у тих, хто проходить лікування в стаціонарі (7%), та майже вдвічі більший ніж у тих, хто обрав в якості лікування «кодування» (17%).

Отримані показники підтвердили, що одужуюча людина, навіть з такою тяжкою хворобою, як алкогольна та наркотична залежність, приймає активну та усвідомлену участь у процесі лікування, це сприяє зниженню рівня тривожності і прояву агресії.

Таким чином, можна стверджувати, що під одужанням слід розуміти не тільки лише припинення вживання психоактивних речовин, але і якісне поліпшення життя видужуючого адикта, шляхом усвідомлених особистісних змін і формування нового ставлення до навколишньої ре-

льності. Отже, якщо метод лікування підібраний правильно, то зі збільшенням терміну ремісії будуть спостерігатися позитивні зміни особистості. Це виявиться в зниженні рівня особистісної та ситуативної тривожності, а також у зниженні проявів різних видів агресивної поведінки та задоволеністю своїм особистим життям.

Список використаних джерел

1. Менделевич В.Д. Руководство по аддиктологии / Под ред. проф. В.Д. Менделевича. — СПб. : Речь, 2007. — 768 с.
2. Столяренко Л.Д. Основы психологии. — 16-е изд.: учебное пособие / Л.Д. Столяренко. — Ростов н/Д. : Феникс, 2006. — 672 с.
3. Дунаевский В.В. Наркомании и токсикомании / В.В. Дунаевский, В.Д. Стяжкин. — Ленинград : Медицина, 1990. — 208 с.
4. Перре М. Клиническая психология. — 2-е международное издание / Под ред. М. Перре, У. Баумана. — СПб. : Питер, 2007. — 1312 с.
5. Психология зависимости: хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. (Библиотека практической психологии). — Минск : Харвест, 2005. — 592 с.
6. Захаров Н.П. Психотерапия пограничных расстройств и состояний зависимости / Н.П. Захаров. — Москва : ДеЛи-принт, 2004. — 288 с.
7. Игонин А.Л. Асоциальное поведение лиц с алкогольной зависимостью / А.Л. Игонин, Ю.Б. Тузикова, О.В. Баранова // Наркология. — 2006. — № 11. — С. 48—52.

В работе анализируется взаимосвязь между выбранным методом лечения и изменением ситуативной и личностной тревожности, а также уровень агрессивности у выздоравливающих людей с алкогольной и наркотической зависимостью. Приводятся результаты эмпирического исследования, которые показывают, что изменения показателей тревожности и агрессивности могут быть использованы как индикатор успешности лечения людей с алкогольной и наркотической зависимостью.

Ключевые слова: алкогольная и наркотическая зависимость, тревожность, агрессия.

The paper analyzes the relationship between the chosen method of treatment and by the changing level of situational and personal anxiety and level of aggressiveness in recovering people with drug and alcohol addiction. The results of empirical studies that confirm this hypothesis and also suggest that changes of anxiety and aggressiveness can be used as an indicator of successful treatment in people with drug and alcohol addiction.

Keywords: drug and alcohol addiction, anxiety, aggressiveness.

УДК 37.013+343.8

ДОКТОРОВИЧ М. О.

Миколаївський національний університет імені В. О.Сухомлинського

МОДЕЛЬ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ

У статті піднімається проблема делінквентності неповнолітніх та пропонується модель її профілактики.

Ключові слова: делінквентна поведінка, соціальна робота з делінквентами, делінквентність, асоціальність, антисоціальність, формування делінквентності, індикатори делінквентності.

Делінквентна поведінка як соціальне явище у кризові періоди набуває особливої гостроти, оскільки порушення соціально-правових норм є реакцією індивіда в ситуації соціальної дезадаптації, якщо він не вбачає іншої можливості для задоволення власних потреб. Для сучасної Украї-

ни профілактика делінквентності неповнолітніх є актуальною проблемою.

Соціальна робота з делінквентами – це особлива сфера діяльності, яка потребує додаткових знань спеціаліста в області пенітенціарної психології, віктимології та карного права. Склад-

ність роботи з даною категорією клієнтів обумовлена:

- дефіцитом науково апробованих програм формування законослухняної особистості;
- недостатнім теоретичним обґрунтуванням психосоціальної роботи у спеціальних соціальних умовах;
- незрозумінням ними необхідності психосоціальної допомоги і, якнайчастіше, небажанням та неготовністю співпрацювати з фахівцем.

Під поняттям «делінквентність», що у перекладі з латини означає delinquentia – гріх, хибний вчинок, провиня; delinquens – правопорушник, злочинець, бунтівник, розуміється нечітке визначення широкого спектру дій, які є порушенням закону та суспільних норм. Але однозначно є видом соціально неприйнятної поведінки (Н. Смелзер, В. Фокс), яка включає в себе типи відхилень від норми: асоціальність та антисоціальність.

Асоціальність характеризується виключністю із соціальної взаємодії, оскільки поведінка індивіда порушує соціальні норми та є соціально неприйнятною.

Антисоціальність проявляється у відсутності чутливості в індивіда до суспільних звичаїв (А. Ребер). Такий тип відхилення є більш небезпечним, оскільки характеризується такими поведінковими патернами, як цілеспрямовані шкідливі дії проти інших осіб [3] та потенційно може завдавати більше шкоди для групи або соціуму взагалі [1].

Формування делінквентності обумовлено розладами поведінки, які характеризуються неправомірними вчинками, що стали звичними – крадіжки, підпали, втечі з дому, шкільні пропуски, жорстоке поводження з людьми та тваринами тощо.

Основними вимірами поведінки з розладами є ступінь деструкції та скритості. Під деструкцією розуміється прояв жорстокості стосовно інших людей та напад на них; недеструктивність виявляється у порушенні соціальних норм та активному вживанні нецензурного сленгу. Другий вимір пов'язаний зі скритістю/відкритістю поведінкових проблем. Відкритими поведінковими проблемами є побиття, бійки, залякування; скритими – брехливість, крадіжки, псування, uszkodження майна.

Відповідно до цих вимірів виділяють 4 підтипи проблемної поведінки:

- *опозиційний* – відкрита і недеструктивна поведінка;
- *агресивний* – відкрита і деструктивна поведінка;

- *що спричиняє матеріальні збитки* – скрита деструктивна поведінка;
- *що порушує статус* – скрита і недеструктивна поведінка.

Так, діти, що належать до опозиційного типу проявляють перші ознаки розладів поведінки у 4 роки. В агресивного підтипу перші поведінкові проблеми виявляються у 6.5 років. У дітей, які схильні до нанесення матеріальної шкоди, середній вік початку розладів поведінки складає 7.5 років. У дітей, проблемна поведінка яких набула форми порушення статусу, середнім віком початку поведінкових порушень є 9 років [2].

У середньому дитинстві та молодшому підлітковому віці (від 5 до 12 років) найбільш поширені такі форми делінквентності, як насильство стосовно молодших дітей або однолітків, жорстоке поводження з тваринами, крадіжки, дрібне хуліганство, руйнування майна, підпали; у старшому підлітковому віці (13–15 р.) та юнацькому (16–17 р.) – вони переростають у більш серйозні форми: хуліганство, крадіжки, пограбування, вандалізм, фізичне насильство (в тому числі і сексуальне), торгівля наркотиками.

Ранній початок порушень у поведінці дитини є сигналом для інтервенції, оскільки доведено, що чим раніше у дитини з'являються ознаки антисоціальної поведінки, тим більш небезпечною або жорстокою стане вона надалі [3, С. 55]. Такі діти потребують первинної профілактики, спрямованої на запобігання делінквентності ще до появи ознак поведінкових патернів. Ефективною такою профілактикою є, якщо здійснюється з дітьми до 7–8 років. Відповідно, ДНЗ мають стати важливою ланкою у профілактиці делінквентності молоді. Надалі така робота має продовжуватися у школі. Можливо, деяких з них доцільно ставити на внутрішньошкільний облік, з метою моніторингу та соціально-педагогічного супроводу. Основні форми профілактики: проведення групової роботи та надання соціально-педагогічної підтримки, зокрема через включення до програм наставництва, наприклад, «Великі брати /Великі сестри».

У підлітковому віці діти, з наведеними нижче індикаторами делінквентної поведінки підлягають обов'язковому шкільному обліку та потребують додаткової уваги з боку соціальних служб та правоохоронних органів, залежно від переважання певних індикаторів делінквентності. Ініціатором шкільного соціального супроводу та координатором щодо залучення фахівців різних служб є шкільний соціальний педагог.

Індикатори делінквентності:

- *брехня* (навмисна, пов'язана з отриманням матеріальної користі; ухилення від виконання своїх обов'язків; шахрайські витівки);
- *дії, які не відповідають статусу неповнолітньої особи* (купівля алкоголю; відвідування місць, вхід до яких не рекомендований неповнолітнім; тривалі втечі з дому, попри заборону батьків; шкільні пропуски);
- *бійки* (наприклад, з використанням зброї або з проявом жорстокості);
- *крадіжки* (переважно предметів, які не мають значної матеріальної цінності);
- *адикції* (вживання психоактивних речовин, гемблінг тощо);
- *нанесення шкоди іншим людям* (зокрема, матеріальної шкоди – навмисне псування чужого майна);
- *порушення адміністративного правопорядку* (псування шкільного майна, водіння мотоциклу /автомобіля у нетверезому стані) [8, С. 182].

Делінквентна поведінка – це протиправна поведінка, яка передбачає адміністративну відповідальність, утім деякі її прояви можуть тягнути за собою кримінальну відповідальність і може призвести до арешту неповнолітньої особи. Термін «кримінальна поведінка» відображує її зміст та відповідальність. Межа між делінквентною поведінкою та кримінальною нечітка та розпливчата, часто вона відрізняється *лише наслідками*.

Характер і поширеність делінквентної поведінки, підліткова злочинність досліджені недостатньо. Зазвичай незаконні дії, що скоюють делінквенти розділяються на п'ять основних категорій, зазначених у наступній таблиці.

Підлітки, які мають делінквентну поведінку та потрапили у поле зору соціальних служб та міліції через порушення суспільного порядку і статусні правопорушення підлягають вторинній профілактиці. Заходи вторинної профілактики спрямовані на убереження дитини від скоєння більш серйозних злочинних дій. Базою здійснення вторинної профілактики вже не може бути лише навчальний заклад, потрібна «важка арти-

лерія», це може бути ЦССДМ або спеціально створені центри денного перебування без інституалізації клієнта (тобто без відриву від шкільного навчання та сім'ї). Види діяльності працівників центру: корекція, соціальний супровід (з акцентом на нагляд та контроль), наставництво, робота з сім'єю.

Формами вторинної профілактики можуть бути суди однолітків або пробація.

Суди однолітків набули поширення у деяких штатах США та відрізняються високим рівнем результативності. Ці суди складаються з підлітків, які виконують різні ролі, у тому числі присяжних, суддів, адвокатів тощо. Вторинна користь тинейджерських судів у тому, що неповнолітні особи ознайомлюються з системою судочинства, законодавством та засвоюють соціально-правові норми.

Пробація є психосоціальним супроводом протягом певного часу (строку пробації /виroku), що здійснюється одним або командою соціальних педагогів /соціальних працівників та співробітників правоохоронної системи. У делінквента є обмеження залежно від умов пробації, *просторові* наприклад, у межах міста /району, *часові* на кшталт комендантського часу, *фінансові* – для виплати компенсації або покриття матеріальних збитків, можливе відпрацювання у будинку тієї сім'ї, якій була заподіяна шкода.

Важливим аспектами пробації є примирення потерпілого та правопорушника (через пробачення) та виплата компенсації.

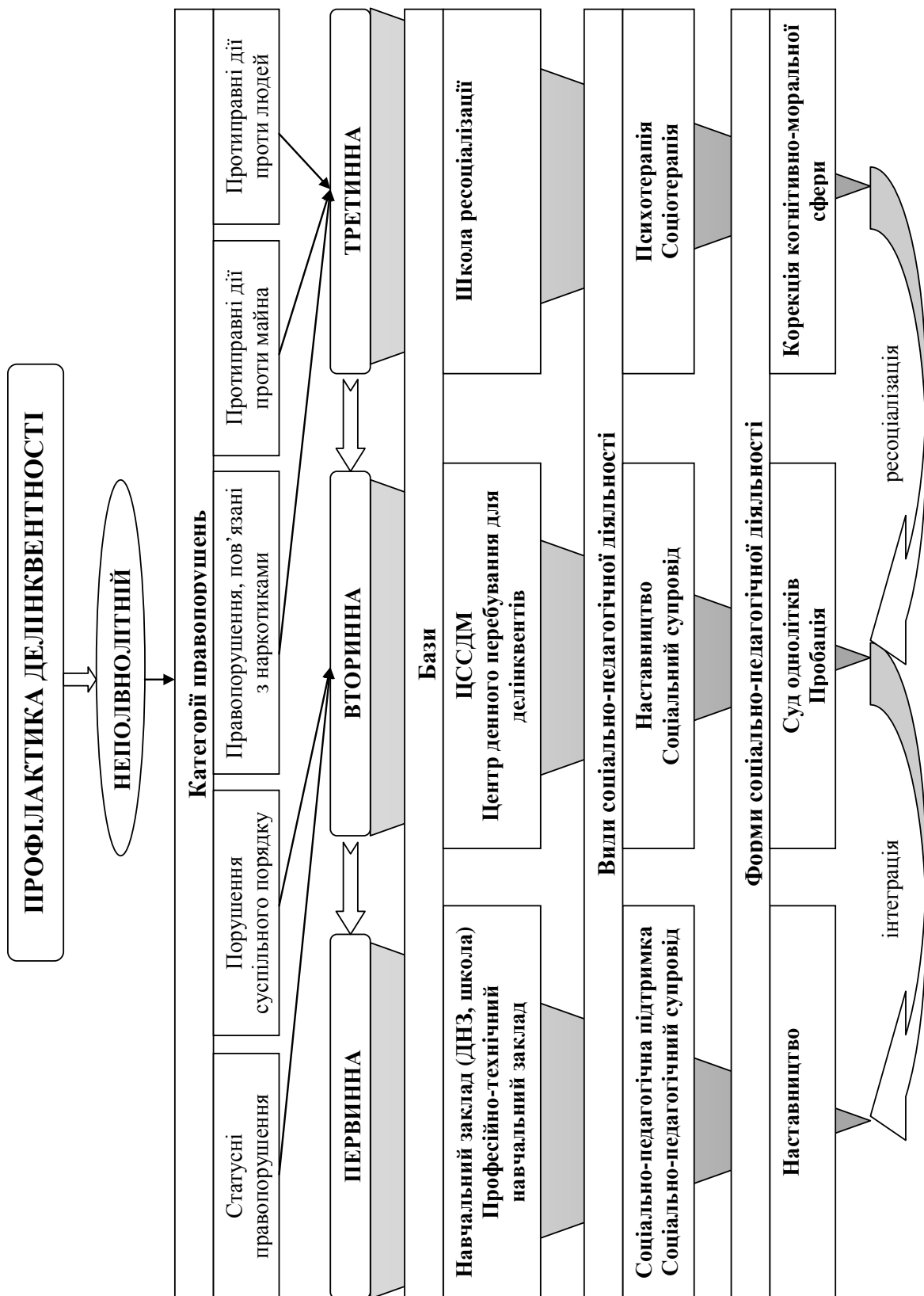
Тинейджерські суди та апробаційний нагляд є альтернативою каральних заходів, оскільки пропонують гуманізацію та моральний вплив. Молоді люди мають шанс виправитися не через інституалізацію, яка призводить до деформації особистості, а через усвідомлення провини та її відпрацювання. Цей вид покарання не виключає їх з соціуму і не позбавляє можливості отримати освіту та соціально-психологічну допомогу.

Перші три категорії злочинів, зазначені у таблиці К. Бартола можуть призвести до інституалізації делінквента. Якщо злочин був здійснений

Види і визначення підліткової злочинності (К. Бартол)

Протиправні дії	Визначення
Протиправні дії проти людей.	Тяжкі злочини, подібні скоєним дорослими.
Протиправні дії проти майна.	Майнові злочини, подібні скоєним дорослими.
Правопорушення, пов'язані з наркотиками	Збереження, поширення та виготовлення наркотиків.
Порушення суспільного порядку.	Учинення неподобств суспільству, наприклад, шум.
Статусні правопорушення.	Дії, що здійснюються лише підлітками: порушення заборони на перебування на вулиці у нічний час, втеча із дому і пропуски шкільних занять.

МОДЕЛЬ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ

до 14 років, доцільні школи ресоціалізації, в які делінквенти потрапляють за рішенням суду. Можливо, доцільно для цієї групи делінквентів створювати соціально-правові комісії, які б мали право інституалізації делінквента. Такі діти потребують третинної профілактики, сутністю якої є корекційна робота, або консультування.

Різниця між вторинною і третинною профілактикою є нечіткою і для цієї категорії делінквентів також припустима пробація, але зазвичай третинна профілактика здійснюється у спеціальних соціальних умовах (школи ресоціалізації та виправні колонії для неповнолітніх).

На жаль, система роботи у закладах закритого типу орієнтовна на формування ідеального ув'язненого, а не на його ресоціалізацію (не доцільно вести мову про перевиховання, оскільки більшість арештантів фактично не отримали ніякого виховання, принаймні воно не мало системний характер). Сучасні виправні закриті заклади для неповнолітніх не перевиховують, а фактично «готують» кадри для кримінальних структур. Сам факт позбавлення волі як міра перевиховання не є дієвим, більш того обумовлює кризу пенітенціарної системи у класичному сенсі.

По суті основним критерієм ефективності пенітенціарної системи взагалі і виправних шкіл зокрема, є кількість осіб, які виправилися та не мають рецидивів. Утім, практика свідчить, що більшість звільнених через певний відрізок часу знову скоюють злочин і потрапляють за ґрати. Рецидивна злочинність в Україні є високою, як і високим є відсоток ув'язнених. Так, на 100 тис. мешканців у Швейцарії припадає 60–80 ув'язнених, Бразилії – 350, США – 700, РФ – 750, Україні – 4 тис. Серед них лише 12–16% є дійсно небезпечними для соціуму [6].

Тому важливо, щоб спеціальні соціальні умови як міра третинної профілактики змістовно були наповнені не карними, а корекційно-терапевтичними заходами, які б забезпечували психосоціальний розвиток особистості і таким чином попереджали рецидив. На нашу думку, максимальний термін перебування у спеціальних соціальних умовах має бути один рік, оскільки групова ізоляція, безособовість закритого середовища, монотонність життя, неможливість зайнятися діяльністю за інтересами призводять до особистісної деформації, інформаційної виснаженості, зміненого сприйняття часової та просторової структури [7, С. 311].

Надзвичайно важливим для профілактики делінквентності (особливо вторинної і третин-

ної) є наявність психосоціальних програм. Психосоціальний розвиток визначається як зміни у пізнанні, емоціях, духовності і соціальних стосунках, опосередковані процесами соціалізації. У процесі ресоціалізації особливого значення набуває соціальне середовище, яке послідовно надає делінквентам можливості і перспективи соціальної інтеграції. Психосоціальні програми зазвичай є інтегрованими, що включають такі аспекти як освіта, робота з сім'єю тощо.

На період перебування у спеціальних соціальних умовах акцент ставиться на таких аспектах як організація дозвілевої діяльності, яка одним дає можливість самоактуалізації, а іншим – культурно провести час; освіта, оскільки за даними американських науковців тривала освіта знижує рецидив, тому доцільно заохочувати делінквентів до отримання освіти (особливо враховуючи, що у більшості низький освітній рівень), відпрацювання соціальних навичок та формування асертивності (соціально-психологічні тренінги).

Соціальна робота у закладах ресоціалізації, окрім загальнонаукових, ґрунтується на таких специфічних *принципах*: охорони соціальних прав, клієнт-центризму, соціального реагування, опори на власні сили, максимізації соціальних ресурсів, конфіденційності, гуманізму, толерантності, законності та справедливості.

Зміст діяльності соціального педагога / соціального працівника обумовлений реаліями закладу та проблемами клієнта. До неї належать:

- складання індивідуального плану соціальної реабілітації клієнта (складається разом з клієнтом та адміністрацією закладу);
- подолання психологічної кризи, пов'язаної з інституалізацією;
- адаптація до середовища закладу;
- формування у клієнта компетентного ставлення до часу;
- організація дозвілевої діяльності;
- захист прав клієнта;
- підготовка клієнта до деінституалізації (допомога у пошуку житла, роботи тощо);
- допомога родичам у розв'язанні проблем, пов'язаних з інституалізацією близької людини;
- регуляція відносин клієнта та персоналу закладу.

Основною стратегією роботи з делінквентами є метод виправно-психологічної корекції.

Метод виправно-психологічної корекції – вправлення певних психологічних властивостей особистості, що визначають змістовні боки соціальної поведінки клієнта, насамперед, його цінності та настановки.

Соціальний педагог /працівник надає первинну соціально-психологічну допомогу, здійснює психопрофілактику і корекцію деструктивних конфліктів та негативного сприйняття вправних впливів.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати про необхідність системної, ступеневої профілактичної роботи, розробки та впровадження спеціальних психосоціальних програм і підвищення рівня кваліфікації працівників, задіяних у профілактичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Большой толковый психологический словарь / Ребер А. — Том 1 (А-О). — М.: Вече, 2000. — 592 с.

2. Венар Ч., Кериг П. Психопатология развития детского и подросткового возраста / Ч. Венар, П. Кериг. — М.: Олма-пресс, 2004. — 384 с.
3. Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. — СПб., 2004. — 352 с.
4. Грэм В. Джайл. Социальная политика в рамках реформы правоохранительной системы и отправления правосудия / Грэм В. Джайл; под ред. И.Д. Зверевой. — К., 2001. — С. 26—42.
5. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / под ред. И.Д. Зверевой. — К., 2001. — 63 с.
6. Докторович М.О. Соціальна робота у пенітенціарній системі // Педагогічний альманах: збірник наукових праць. — Випуск 5. — Херсон, 2010. — С. 204—207.
7. Психология социальной работы / под ред. М.А. Гулиной. — СПб., 2002.
8. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение. — СПб.: Питер, 2001. — 368 с.

В статье поднимается проблема делинквентности несовершеннолетних и предлагается модель ее профилактики.

Ключевые слова: делинквентное поведение, социальная работа с делинквентами, делинквентность, асоциальность, антисоциальность, формирование делинквентности, индикаторы делинквентности.

The article touches upon the problems of the juvenile delinquency and gives the model of its preventive measures.

Keywords: delinquent behavior, social work with delinkventamy, delinkventnist, asociality, antysotsialnist, forming delinquency, delinquency indicators.

УДК 159.9

ДОНЧЕНКО І. А.

Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ФАХІВЦЯ

У статті розкрито сутність та структуру професійної самосвідомості, визначено етапи та рівні її розвитку, розкрито закономірності розвитку професійної самосвідомості на визначених етапах.

Ключові слова: професійна самосвідомість, Я-концепція, рефлексія, самоорганізація, професійна діяльність.

Професійна самосвідомість є одним із ключових новоутворень, що формуються у процесі становлення та розвитку фахівця як суб'єкта професійної діяльності. Як і будь-яке психічне новоутворення, професійна самосвідомість має певну динаміку, проходить у своєму розвитку певні етапи. Оскільки професійна самосвідомість визначається науковцями (С. Васьківська [3], І. Кон [5], Т. Кудрявцев [6], О. Тихомиров [13], Л. Шнейдер [15] та ін.) як одна з базових структур професіоналізму фахівця, то її розвиток є одним із найважливіших завдань у процесі професійної підготовки фахівця. Проте неможливо розвивати професійну самосвідомість без чіткого усвідомлення етапів її розвитку.

Метою статті є визначення етапів розвитку професійної самосвідомості фахівця. Для досягнення зазначеної мети нами вирішуються завдання, визначення:

1) сутності та структури професійної самосвідомості;

- 2) етапів розвитку професійної самосвідомості;
- 3) рівнів розвитку професійної самосвідомості фахівця.

Філософський, психологічний та соціологічний виміри самосвідомості особистості в історичній ретроспективі та на сучасному етапі розвитку науки дають змогу розуміти під професійною самосвідомістю складну інтегративну систему професійну якість, яка забезпечує відображення у професійній Я-концепції особливостей професійної самоорганізації та їхнє усвідомлення на основі професійної рефлексії.

Складовими професійної самосвідомості є: 1) професійна Я-концепція – динамічна сукупність образів Я, що відображають уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності («Я-реальне-особистісне», «Я-професійне-дієве», «Я-професійне-нормативне»); 2) професійна самоорганізація – особливий психологічний феномен, сутність якого полягає у прагненні фахівця до